

A black and white portrait of Karel Svoboda, a man in a military uniform. He is wearing a dark jacket with a high collar, epaulettes, and a sash. He has a serious expression and is looking slightly to the right. The background is dark and textured.

Karel Svoboda

Autokrat a jeho doba
Rusko a revoluce
v letech 1830-1831

Autokrat a jeho doba. Rusko a revoluce v letech 1830–1831

Karel Svoboda

Recenzovali:

doc. PhDr. Pavel Boček, CSc.

doc. PhDr. František Stellner, PhD.

Vydala Univerzita Karlova v Praze
Nakladatelství Karolinum
Redakce Barbora Přerostová
Grafická úprava Jan Šerých
Sazba DTP Nakladatelství Karolinum
Vydání první

© Univerzita Karlova v Praze, 2016

© Karel Svoboda, 2015

Cover photo © commons.wikimedia.com

ISBN 978-80-246-3000-7

ISBN 978-80-246-3018-2 (online : pdf)

Univerzita Karlova v Praze
Nakladatelství Karolinum 2016

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

Obsah

Předmluva	7
Úvod	9
Červencová revoluce	16
Belgická revoluce	43
Postavení Polska po vídeňském kongresu	67
Listopadové povstání	80
Porevoluční realita	106
Veřejné mínění v západní Evropě a revoluce	114
Obavy z Ruska	116
Listopadové povstání	119
Aktivní politika vůči veřejnému mínění	128
Polská emigrace	131
Struktura řízení ruské zahraniční politiky	143
Armáda	158
Ruská veřejnost	166
Ekonomické souvislosti	176
Závěr	192
Prameny	196
Literatura	199
Rejstřík	209

Předmluva

Napsat knihu o Mikuláši I. a jeho zahraniční politice se dnes může zdát jako zbytečnost. Historiografie si na něj udělala poměrně jednoznačný názor. Tento car rozhodně nebyl filozofem na trůnu, neprojevil se žádným územním ziskem, za jeho vlády rozhodně nelze mluvit o nějakém prudkém rozvoji ruské ekonomiky. Rusko naopak sestoupilo z pozice nejsilnější mocnosti na kontinentu a došlo až do stavu, kdy nebylo schopno porazit nepřátelské armády na svém území. Nejednalo se přitom o jakousi náhodnou porážku způsobenou jednotlivou chybou některého z vojevůdců, protože jich byla krymská válka plná na obou stranách, ale o důsledek hlubokých strukturálních problémů. Není proto divu, že v obecném povědomí je toto období vnímáno spíše negativně. Pravděpodobně by se ani příliš nestalo, kdyby toto povědomí zůstalo i nadále. Přesto jsem se rozhodl, že knihu napíšu.

Hlavním impulsem pro její napsání bylo právě ono záporné vnímání Mikulášovy vlády. Tento ruský car není v žádném z dobových ohlasů líčen jako duchem slabý panovník, přesto provozoval politiku, která jeho zemi již po jeho smrti dovedla až k potupnému Pařížskému míru. Přesto se současné práce vyjadřují o jeho vládě téměř bez výhrady negativně. Ačkoli se jimi kniha přímo nezabývá, při studiu materiálů o Mikuláši I. mne napadalo mnoho otázek, které do značné míry nekorespondují s obecným viděním tohoto panovníka. Jaké byly jeho motivy? Jak je možné, že tento „notorický zpátečník“ dal svému synovi liberální vzdělání?

Kniha sleduje krátké období let 1830–1831, kdy se Mikuláš postavil do čela boje proti evropským revolucím. I zde byla snaha odpovědět na otázky, které z mého pohledu nebyly doposud spolehlivě zodpovězeny. Proč se Mikuláš rozhodl jednat tak, jak jednal? Jak mohl reagovat jinak? Byl car ve svém jednání limitován či mohl jednat zcela neomezeně? Jak je možné, že i takový velikán ruské kultury, jako byl Alexandr Sergejevič

Puškin, podpořil ostrou reakci vůči polským revolucionářům? Tyto otázky tak ukazují na celou plasticitu problému, na nemožnost jeho vnímání pouze prostřednictvím prizmatu utlačovatel versus utlačovaní.

V žádném případě nebylo cílem napsat obhajobu Mikuláše I. Taková věc ani není úkolem pro historika, již jen proto, že u materiálu téměř dvě stě let starého by šlo o poněkud nesmyslné úsilí. Můj cíl byl v mnohém neskromnější, a to najít racionalitu v jeho jednání. Samozřejmě, mohl bych se spokojit s vysvětlením o jeho omezenosti, ale je otázkou jakou vypovídací hodnotu dané tvrzení má, respektive nakolik vnáší nový pohled do problematiky. Mým cílem bylo naopak pochopit způsob, jak ke svým řešením Mikuláš došel a co limitovalo jeho zdánlivě neomezenou vládu. Přiznám se, že když jsem knihu připravoval, nečekal jsem, jak moc může být téma ruského boje proti revolucím aktuální. I přesto ale musím upozornit, že nebylo mým cílem vytvářet paralely se situací v roce 2015, byť se jejich vzniku pravděpodobně neubráním.

Vzhledem k tomu, že jde o téma mezinárodní, v textu je užito gregoriánské datování, a to i v případě ruských reálií. Takový postup zvyšuje přehlednost, zvláště v případě nutnosti srovnávat časové posloupnosti. U samotných dokumentů je dodrženo obojí datování. U jmen byla snaha držet se české tradice. V některých případech ovšem česká tradice neexistuje, proto byla jména ponechána v jejich původní podobě.

Na závěr bych ještě rád poděkoval lidem, kteří mi s prací na této knize pomohli. V první řadě jde o mou ženu Kathleen, která snášela moje radosti z nových poznatků, ať již těch zásadních či „zásadních“. Poskytla mi také spoustu cenných komentářů. Rád bych také poděkoval profesoru Michalu Reimanovi, za jeho rady a podporu, jakož i trpělivost s mojí tvrdohlavostí. Díky patří také profesorce Zoje Sergejevně Něnaševě za její pomoc při bádání v ruských archivech. Rovněž nemohu nezmínit i ty, kdo četli tuto práci v různých stadiích jejího vzniku, a to od disertační práce až po předkládanou knihu, jmenovitě docenty Jiřího Vykoukala a Radomíra Vlčka jako oponenty disertační práce, dále Jana Šíra a Terezií Holmerovou.

Kniha vznikla s podporou programu P17 - Vědy o společnosti, politice a médiích ve výzvách doby Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy.

Úvod

Období let 1815–1848 v Evropě bývá často považováno za dobu relativního klidu, jakýsi mezičas mezi dvěma podstatnými událostmi. Žádný opravdu velký válečný konflikt neproběhl, revoluce nabývaly pouze lokálního významu a ani jiné otřesy neznamenal reálné nebezpečí pro fungující systém. Přesto lze říci, že jde o období, které předurčilo další vývoj evropského regionu. V dosavadních vývojových trendech znamenalo důležitý obrat, jehož nejvýraznějším projevem byl právě počátek třicátých let devatenáctého století, kdy byly ve Francii a Anglii konzervativní vlády vystřídány liberálními režimy. V té době nastal obrovský rozmach vědy a techniky, spolu s nimi ale do popředí vystupovaly i myšlenkové proudy spojené s hospodářským rozvojem, které stále více radikalizovaly situaci. Británie prodělávala první rozvoj své železniční sítě a další rozvoj průmyslové výroby, Francie v nich nezůstávala nijak pozadu. Proti nim Prusko, Rakousko a Rusko setrvaly na konzervativních pozicích, což mezi oběma tábory vytvářelo propast, která byla jen stěží překonatelná.

Samotné Rusko se po nesmělých pokusech na počátku vlády Alexandra I. o liberalizaci opět vrátilo ke konzervativní politice jak v domácí, tak i zahraniční politice. Přitom modernizační změny a výzvy se projevovaly i zde. Nový car Mikuláš I. musel hned po nástupu na trůn čelit nebezpečí revolty ve své vlastní zemi. Proticarské povstání důstojníků z prosince 1825 jej utvrdilo v názoru, že je třeba pokračovat v politice jeho bratra Alexandra I., která zvláště na konci jeho vlády směřovala k potlačení všech projevů revoluce. I přes takovou politiku se nicméně základna pro radikální proudy neustále rozšiřovala. Mikuláš, který měl dobrý přehled o situaci s revolučními náladami v Evropě, si tak byl vědom, že dříve či později bude podobným jevům čelit i sám.

Revoluční vlna, která v letech 1830–1831 proběhla téměř celou Evropou, pak znamenala pro politiku Mikuláše I. zatěžkávací zkoušku. Došlo

k posunům ve vnitřním politickém uspořádání obou námořních velmocí, tedy Francie a Velké Británie. Ve Francii byl vyměněn král, revoluce vytvořila nový stát, Belgie, a ohrozila i další země. Pro Mikuláše, který chápal svoji roli na trůnu jako povinnost uchovat zemi v takové podobě, jak ji zdědil, bylo pochopitelně nutné na danou situaci reagovat. Nešlo ani tak o jakousi ideologickou reakci, ale o z Mikulášova pohledu racionální volbu, kterou se snažil zajistit klid a bezpečí pro ruské impérium. Mikulášovou primární reakcí a volbou se stala kontrola nad celou společností.

Ve své snaze omezit nebezpečí vzniku povstání pokračoval Mikuláš po celou dobu své vlády, ať již tomu bylo v politice vnitřní, a to v oblasti cenzury, omezování nebezpečí silnějšího dělnictva nebo studentstva, nebo v politice zahraniční. V ní byl ochoten do boje proti všem revolučním projevům nasadit i armádu. Jeho rozhodnutí ale musela vycházet z určitého kontextu a měla i své limity. Car i přes svoji deklarovanou neomezenou moc nemohl nikdy jednat zcela bez ohledu na okolnosti – to jak vnitřní, tak ani vnější. Byl nucen naslouchat připomínkám svých panovnických soupeřů a konfrontovat veškerá svá rozhodnutí s jejich názory, zvažovat momentální hospodářskou situaci, nálady ve společnosti a mnohé další aspekty.

Tradiční schéma diplomatických dějin tu není příliš využitelné, protože zcela neodráží šíří reakce na revoluční nebezpečí. Kniha je koncipována jako multidisciplinární minimálně proto, že se zaměřuje na analýzu podstatných aspektů vzniku, formulace a prosazování zahraničněpolitických rozhodnutí jako procesu odehrávajícího se nejen v kontextu diplomatických, ale i hospodářských, sociálních i vojenských dějin. Analýza je založena na prostém předpokladu, že na stát vnější a vnitřní okolnosti působí, zároveň však stát a jeho činitelé tyto okolnosti vlastní politikou formují. V každém okamžiku se tak aktéři snaží zvažovat vnitřní a vnější podmínky a jejich poměr a vzájemné interakce. Vnitřní podmínky tak výrazným způsobem ovlivňují jejich akceschopnost navenek, vlivy účinkují nicméně i v opačném směru.

Tato koncepce je inspirována prací Williama C. Fullera, který se věnuje vztahu stavu armády a zahraničněpolitickým ambicím, popřípadě Paula Kennedyho, jehož přístup na druhou stranu zdůrazňuje spíše vliv ekonomických faktorů na mocenskou sílu.¹ Z metodologického hlediska

1 Dieter Geyer, *Russian Imperialism: the Interaction of domestic and foreign policy*, New Haven: Yale University Press, 1987; Paul Kennedy, *Vzestup a pád velmocí 1500–2000*, Praha: Nakladatelství Lidových novin, 1998; William C. Fuller, *Strategy and Power in Russia 1600–1914*, New York: The Free Press, 1998; dále pak James D. Fearon, Domestic politics, foreign policy, and theories of international relations, *Annual review of political science*, 1998 (červen), 1, s. 289–313.

je zajímavý článek Wolfa D. Grunera *Grossbritannien und die Julierevolution von 1830* v časopise *Francia*.² V něm se autor věnuje vztahu Velké Británie ke konkrétnímu problému, kterým byla, stejně jako v mém případě, červencová revoluce v roce 1830. Gruner rozpracovává pohled, který zahrnuje otázky spojené s ekonomickým a sociálním vývojem, nicméně nevěnuje se souvislostem spojeným s tlakem veřejného mínění, ani problematice osobností, které jsou prostředníky mezi rozhodnutím a jeho převedením do konkrétního jednání.

Na rozdíl od prací, které pojednávají o vzájemných vztazích velmocí v delším časovém úseku čistě na bázi diplomatických jednání (vnitřní okolnosti zůstávají stranou),³ se tato kniha snaží vysvětlit, proč a jak Rusko a jeho představitelé reagovali na vznik červencové revoluce a následné revoluční hnutí. Usiluje o to vysledovat specifickou racionalitu jednání, které mělo za cíl omezit nebezpečí rozšíření revoluce do dalších částí Evropy, a proto se nesoustředilo pouze na zahraniční politiku, ale bralo, na Rusko někdy až nečekaně silně, v úvahu i další oblasti (společnost, ekonomiku nebo armádu). Ruská opatření v boji proti projevům národnostních či sociálních nepokojů tato práce neanalyzuje z hlediska polarizace dobré-špatné, ale vidí danou politiku jako pragmatickou reakci, která byla fakticky pro Rusko v daném období a s přihlédnutím k jeho vnitřnímu stavu panujícímu v ruské říši jediná možná. Kniha se omezuje na krátké období let 1830–1831 s jistým přesahem do kořenů i důsledků sledovaných událostí, teritoriálně pak postihuje Rusko (jeho západní, zčásti středoevropský, okraj) a západní Evropu.

Státy se pro své jednání nerozhodují pouze na základě událostí v diplomatické rovině, ale ve větší či menší míře komplexně, takže jejich rozhodnutí vznikají reflexí stavu různých oblastí veřejného života, kterým je přisouzena určitá váha. K jejich analýze musí badatel využít poznatky a metodologii z oblasti hospodářských, sociálních, diplomatických či jiných dějin. Jejich váha znamená, že některé oblasti jsou respektovány více a některé méně. V případě revolucí let 1830–1831 ruský car musel zvažovat nejen jejich mezinárodní kontext, nabízející určité možnosti diplomatické akce ale také další aspekty. Pro případnou intervenci proti Francii musel brát v potaz i takové záležitosti, jako byl stav armády a její připravenost na podobnou kampaň, schopnost ruského hospodářství takovou kampaň financovat, nálady v ruské společnosti, které

2 Wolf D. Gruner, Großbritannien und die Julierevolution von 1830: Zwischen Legitimitätsprinzip und nationalem Interesse (avec résumé français), *Francia*, 1981, 9, s. 369–410.

3 Typickou ukázkou je Andrei Lobanov-Rostovsky, *Russia and Europe, 1825–1878*. Ann Arbor, MI: The George Wahr Publishing, 1954.

by v případě neúspěchu mohly způsobit ne-li vnitřní rozkol státu, pak přinejmenším jeho destabilizaci (v živé paměti přetrvávalo již zmíněné děkabristické povstání). A protože Rusko bylo rozsáhlou říší, musíme brát v úvahu i reakce jejích periferních oblastí, které byly do ní teprve relativně nedávno inkorporovány. Například v případě belgické revoluce to zahrnuje pozornost věnovanou vnitřním náladám v Polském království. Naopak otázky spojené s hospodářskými záležitostmi, které mají spíše dlouhodobou povahu, byly ve světle hrozícího nebezpečí revoluce považovány za druhořadé, takže v systému různých faktorů měly malou váhu.

Téma politiky Mikuláše I. by se mohlo zdát z jistého pohledu probádaným, protože tento car, známý coby „četník Evropy“, přitahoval pozornost již za svého života. Základní práce, vedle starších životopisů vydaných za carova života nebo těsně po jeho smrti (Ivan Golovin, Smucker), které se soustředily spíše na kritiku než na důkladnou analýzu, představovaly knihy především Nikolaje Šildera, Constantina de Grünwalda nebo Theodora Schiemanna, z nejnovějších děl se jedná zejména o práce Leonida Vyskočkova. Ty již nabízejí mnohem plastičtější obraz vlády Mikuláše I. Jejich hlavním cílem je ale spíše analyzovat carovu osobnost v čistě politickém rozměru, vlivy dalších jevů, jako ekonomických faktorů, jsou potlačeny.⁴

Většina prací věnující se pozici Ruska a jeho zahraniční politice hledí na tuto zemi jako na součást systému mezinárodních vztahů – jmenovat lze například odborníky na dějiny mezinárodních vztahů Paula W. Schroedera, F. R. Bridge a Rogera Bullena, Paula Kennedyho, Martina Lyonse nebo Jeremy Blacka⁵ nebo do určité míry již zmíněného Andreie Lobanova-Rostovského, který se věnoval přímo Rusku. Jejich výchozí diskuse, byť jsou sama o sobě užitečná, však bylo nutné doplnit o analýzu vnitřní podmíněnosti ruské zahraniční politiky a veřejného mínění, které v tomto období začínalo jako značně důležitý faktor vstupovat do zahraničněpolitického rozhodování a, jak uvádí Jeremy Black, hrálo

4 Samuel M. Smucker, *The Life and Reign of Nicholas the First, Emperor of Russia*, Philadelphia: J. W. Bradley, 1860; Ivan Golovine, *Russia under the Autocrat Nicholas the First*, Londýn: Henry Colburn, 1846; Nikolaj K. Šilder, *Imperator Nikolaj Pěrvyj, jeho žizň i carstvosvanie*, Sankt Peterburg, 1903; Leonid Vyskočkov, *Nikolaj I.*, Moskva: Molodaja gvardija, 2003.

5 Paul W. Schroeder, *The Transformation of the European Politics, 1763-1848*, Londýn: Clarendon Press, 1996; F. R. Bridge, Roger Bullen, *Great Powers And The European States System 1814-1914*, Londýn a New York: Longman, 1980; Paul Kennedy, *Vzestup a pád velmocí 1500-2000*, Praha: Nakladatelství Lidových novin, 1998; Martyn Lyons, *Post-Revolutionary Europe 1815-1856*, New York: Palgrave, 2006; Jeremy Black, *Great Powers and the Quest for Hegemony*, New York: Routledge, 2008.

významnou roli dokonce i ve státech s autokratickým zřízením, včetně Ruska.⁶

Ačkoli se jedná o knihu primárně historickou, vypůjčuje si i některé z postřehů z oblasti mezinárodních vztahů. Domnívám se, že takový průnik je nejen ospravedlnitelný, ale i logický. Právě teorie mezinárodních vztahů či zahraniční politiky dokázaly zajímavým způsobem zkoumat motivace jedinců a států pro jejich chování, limity motivů jejich jednání či interakce mezi vnitřními a vnějšími faktory ovlivňujícími rozhodování v zahraniční politice. Navíc se tyto práce často pohybují na rozmezí historie a mezinárodních vztahů. Využívám tedy prací takových autorů, jako je Mathew Rendall, Jack Snyder nebo Robert Jervis.⁷

Jako jednu z klíčových zde chápu roli jednotlivce v rámci rozhodovacího procesu. Je zřejmé, že i když různí jedinci pracovali se stejnými událostmi, jejich informace se do značné míry různily. Kontextualizace těchto informací a jejich převedení do reálného činu bylo u každé osobnosti odlišné, závislé mimo jiné i na váze, kterou té či oné informaci přisuzovala s příslušnými praktickými následky. Jednoduše řečeno, řešení se nepřijímala, přijímal je někdo. Záleželo tedy i na roli individuálních aktérů, což ani v samoděržavném mikulášovském Rusku nelze pominout, respektive nelze tento faktor jen tak jednoduše rozpustit v anonymní struktuře státu. Jednotlivec se tak stává z pohledu zahraniční politiky jakýmsi prostředníkem mezi vnitřním a vnějším kontextem. Daleko více tedy záleží nikoli na faktickém stavu kontextu, jako na jeho vnímání rozhodujícími aktéry. Takové vidění se následně promítalo i do preferencí v podobě řešení jednotlivých problémů. Mezi rozhodujícími činiteli narážíme na rozpor, kdy pocit nebezpečí ze strany revoluční Francie bylo daleko silnější u cara než jeho vicekancléře. Vzhledem ke vzdálenostem

6 Black, *Great Powers and the Quest for Hegemony*, s. 9. Mezi teoretiky mezinárodních vztahů je otázka vztahu mezi veřejným míněním poměrně často studovaná. Hlavní část teoretických prací se týká americké zahraniční politiky, jako například: Thomas A. Bailey, *The Man in the Street: The Impact of American Public Opinion*, New York: The MacMillan Company, 1948; Douglas C. Foyle, *Public Opinion and Foreign Policy: Elite Beliefs as a Mediating Variable*, *International Studies Quarterly* 41 (1), 1997, s. 141–170; Jerome Lulicht, *Public Opinion and Foreign Policy Decisions*, *Journal of Peace Research* 2 (2), 1965, 147–160. Pro ruské prostředí období Mikuláše I. jsou použity práce Sidney Monas, *The Third Section: Police and Society in Russia under Nicholas I*, Cambridge-Massachusetts: Harvard University Press, 1961. Britské veřejné mínění ohledně Ruska a jeho vliv na britskou zahraniční politiku analyzuje kniha John H. Gleason, *The Genesis of Rusophobia in Great Britain*, London: Harvard University Press, 1950.

7 Mathew Rendall, *Defensive Realism and the Concert of Europe*, *Review of International Studies*, 32, 2006, s. 523–540; Jack Snyder, *Myths of Empire: Domestic Politics and International Ambition*, Ithaca, NY: Cornell University Press, 1991; Robert Jervis, *Perception and Misperception in International Politics*, Princeton: Princeton University Press, 1976.

a komunikačním možností se pak bezprostřední reakce na jednotlivé podněty odvíjely ve velké míře od preferencí jednotlivých představitelů ruské zahraniční politiky. Podobně byly i události závislé na hodnocení těchto představitelů. Ačkoliv rozhodnutí sami o sobě nepřijímali, svým hodnocením situace v zemi, kam byli vysláni, je velmi silně ovlivňovali.

I přesto, že formálně neměli vyslanci rozhodovací pravomoci, události procházely rychlými proměnami, na které bylo nutné reagovat okamžitě. Nebylo tedy možné v diplomatické rovině čekat, až se depeše dostane z Londýna do Petrohradu, následně bude projednána reakce na podnět a bude odeslána zpět. Již jen tento čistě logistický faktor způsobil, že osobnost vyslance získávala na obrovské důležitosti. I když nejzásadnější rozhodnutí nemohla být učiněna bez konzultace, docházelo k případům, kdy jednání vyslanců nekorespondovalo s carovou představou.

Kniha je členěna podle chronologicko-věcného principu na tři základní části, z nichž první ukazuje na události odehrávající se Evropě let 1830–1831, druhá na polský kontext a třetí na vnitroruské souvislosti. První kapitola první části sleduje mezinárodněpolitický rámec, který nastolila francouzská červencová revoluce, tj. období od začátku této revoluce v roce 1830 po polovinu třicátých let. Červencová revoluce narušila dosavadní stabilitu systému definovaného Vídeňskými dohodami z roku 1815. Francie se tak znovu dostala do role, kdy byla považována za hlavní zdroj nestability na evropském kontinentu. Kapitola se dále zabývá rozšířením revoluce i do dalších oblastí, jako byla například Itálie.

Druhá kapitola pojednává o belgickém povstání, jehož výsledek již přímo měnil vídeňské uspořádání, když jeden z jeho základních pilířů, tedy jednotné Spojené království nizozemské, se rozpadl na dva státy. Kapitola sleduje jednání, která provázela rozpad Nizozemí, a účast Ruska, které se postupně, jak se snižoval revoluční náboj událostí, z procesu stahovalo a přenechávalo svoje angažmá Prusku.

Třetí kapitola, která zároveň uvozuje další část věnovanou Polskému království, pojednává o situaci v uspořádání polských zemí pod ruskou vládou. Kapitola sleduje postupný vývoj vnitřního uspořádání a vztahů mezi Ruskem a Kongresovkou od období na konci vlády Alexandra I. až po opatření, která učinil Mikuláš I. po polském povstání v roce 1831. Analyzuje jak vzrůstající Mikulášův pocit nespokojenosti se zřízením panujícím v Polském království a přijatá politická opatření, tak i změny, které se udály zejména ve finančních vztazích mezi ruským impériem a Polskem.

Následující kapitola líčí události listopadového povstání v mezinárodním kontextu, přičemž daleko více než samotných bojů, které pro-

běhly, si všímá jejich vlivu na postavení Ruska v rámci evropského systému; analyzuje tak hlavně jednání, která jej provázela. Konec povstání následně tvoří logický mezník v jednáních, kdy ruský car plně stabilizoval situaci v Kongresovce a nemusel se již ohlížet na protesty přicházející především z Británie a Francie. Kapitola o veřejném mínění se zabývá způsoby, jakými bylo v západní Evropě na Rusko nahlíženo. Právě veřejné mínění a vliv protiruských skupin, včetně emigrantských, bylo ruskou administrativou považováno za původce napětí v Evropě.

Poslední část knihy je věnována vnitřnímu rozměru protirevolučního boje. První kapitola se zaměřuje na úlohu osobností v ruské zahraniční politice daného období, hlavně vztahu mezi carem, vicekancléřem a příslušnými velvyslanci. Ačkoli car měl v ruské zahraniční politice konečné slovo, úloha dalších osobností kolem něj nebyla vůbec marginální. Finálně vyjádřený názor, byť jej na první pohled verbalizoval jen on sám, byl vyjednaný mezi ním a jeho okolím. Jednalo se o kompromis mezi samoděržavnou vůlí a schopností okolí ovlivnit tuto vůli upozorněním na heterogenitu, kontext a váhu souvisejících faktorů. Upozorňuji zde i na význam některých dalších, někdy zdánlivě i banálních aspektů, jako například na spojitě nádoby času a prostoru – jakou roli hrály vzdálenosti mezi Petrohradem a místem jednání (než dorazila příslušná instrukce, musel si velvyslanec poradit sám).

Následující kapitola pojednává o stavu ruské armády, která utrpěla v předcházejících taženích proti Persii a Osmanské říši značné ztráty. Její prestiž zdlouhavostí bojů proti vojskům, která nebyla považována za rovnocenná armádám evropských mocností, výrazně poklesla. Přesto představovala důležitý prvek v boji proti revoluci, a to jak v přímých bojových operacích, jako tomu bylo například v Polsku, tak i jako odstrašující prvek (naplno se to ukázalo při potlačení revoluce v Uhrách roku 1849). Na to navazuje kapitola věnovaná náladám v ruské společnosti. Ty jsou sice jen obtížně sledovatelné, jelikož jim však byla carskou administrativou přikládána velká důležitost, nelze je v žádném případě pominout. Kapitola o ekonomických záležitostech se zaměřuje na získávání vnitřních zdrojů pro vedení tak náročné politiky, jakou byl boj proti evropskému revolučnímu hnutí. Rusko bylo ve srovnání s ostatními zeměmi relativně zaostalé, je tedy otázkou, zda tyto zdroje, navíc vyčerpané nepříznivými okolnostmi a následky napoleonských válek, mohly pokrýt náklady spojené s vojenskými kampaněmi. Kapitola se věnuje i dalším otázkám a vlivům, které mohly do rozhodovacího procesu vstoupit, tedy zahraničnímu obchodu či otázkám spojeným s vnější zadlužeností.

Červencová revoluce

Červencová revoluce ve Francii citelně zhoršila do té doby dobré vztahy mezi Francií a Ruskem. Ohrozila totiž výrazným způsobem fungující pořádky a stabilitu systému vztahů mezi velmocemi, tak jak byl znám od Vídeňského kongresu. Do jednání evropských mocností byl znovu vnesen prvek ideologického boje namísto pragmatického zvažování zájmů jednotlivých velmocí. Rusko muselo na danou situaci zareagovat, protože revolucí došlo k výrazné proměně zahraničněpolitické reality.⁸

Od znovunastolení Bourbonů po Vídeňském kongresu chovali jak Alexandr I., tak poté i Mikuláš I. k Francii neskrývané sympatie. Chápali ji jako svého spojence, a to jak po stránce mocenské, tak i pokud jde o ideologickou blízkost. Toto spojenectví mohlo Rusko oceňovat zejména na Balkáně, kde Francie pomáhala prosazovat ruskou pozici vůči Rakousku. Nejvyšší ruští činitelé i sám Mikuláš ovšem sledovali od poloviny dvacátých let zhoršující se vnitřní poměry ve Francii s velkou pozorností a pochopitelně také s rostoucími obavami. Nejpatrnější byl jejich zájem o stav francouzské armády a ekonomiky. Již od dvacátých let totiž v armádě podle Mikuláše hrozila vzpoura, od roku 1827 procházela Francie rozsáhlou hospodářskou krizí.⁹ Svoje obavy z napjaté situace v zemi neváhal car také sdělovat francouzským představitelům. Hlavní roli v zostřování situace a nárůstu revolučních tendencí ve Francii hrála podle Mikuláše postava bývalého velvyslance ve Velké Británii Julese, markýze de Polignaca. Ten byl ruským carem odmítnut na post velvyslance v Petrohradě pro své intriky proti Petrohradskému protokolu o Řecku mezi Ruskem a Velkou Británií v roce 1826. Protokol fakticky zavazoval Velkou Británii k účasti na řešení řecké problematiky. Jelikož

8 Lobanov-Rostovsky, *Russia and Europe, 1825-1878*, s. 93.

9 Pamela Pilbeam, *The Growth of Liberalism and the Crisis of the Bourbon Restoration, 1827-1830*, *The Historical Journal*, 1982 (červen), 25, č. 2, s. 357.

se Francie v květnu roku 1827 pak k protokolu připojila, problém Řecka ve vztazích mezi mocnostmi zmizel. V Mikulášových obavách ale nehrál roli ani tak osobní odpor, který k Polignacovi pociťoval, jako spíše obavy z jeho dalších kroků.¹⁰

Když se král Karel X. rozhodl v srpnu 1829 rozpustit relativně liberální vládu Jeana-Baptista de Martignaca a následně jmenovat právě ultrakonzervativního generála Polignaca premiérem, považoval to Mikuláš za nesmírně nešťastné a zákazonosné řešení. V soukromém rozhovoru s velvyslancem Casimirem de Mortemartem dne 3. dubna 1830 neváhal dokonce označit Karla X. za „blázna“, kvůli tomu, že jmenoval Polignaca do čela vlády. Upozorňoval přitom na to, že Karel X. jmenováním ultrakonzervativce Polignaca jen zbytečně zvýšil napětí, které ve Francii již beztak panovalo.¹¹

Francouzský velvyslanec Mortemart ve svém hlášení do Paříže ze dne 16. dubna 1830 zaznamenal velmi obsáhlé a otevřené vyjádření cara k politickým krokům, které činil Karel X. Mikuláš se v rozhovoru s velvyslancem vyslovil velmi striktně proti porušování ústavy, která nebyla vynucena pouličními protesty, ale kterou sám král pro sebe dobrovolně přijal.¹² Několikrát jej tedy varoval: „Promyslel dobře následky těchto posledních výjimečných opatření? A jestli budou přijata, co se stane s přísahami? Co se smlouvami? Jestliže, nedej Bože, bude král nucen požádat spojence o pomoc, všechny mé síly mu pochopitelně budou k dispozici, stejně jako moje srdce bude věčně věrné jeho osobě. Jenže smlouvy jsou Vám známy. Podle nich, když podporujeme krále na trůnu, garantujeme Francii její právní základy. V jakém bludišti se pak ocitneme, jestliže porušíte zákon? ... Jak je Vám dobře známo, nemám rád ústavu a sám vládnou monarchii nepatřící mezi konstituční. Jenomže přísaha stojí nade vším. Bez věrnosti přísaze vlády nemohou dlouho vydržet.“¹³ Pro Mikuláše bylo nepřijatelné, že Karel X. porušoval ústavu, na kterou sám přísahal. Minimálně stejně vážné pro něj ale bylo to, že tak učinil bez vědomí spojenců.¹⁴

Mikuláš několikrát krále před uskutečněním státního převratu varoval. Podle něj mohl tak radikální zásah do státního zřízení rozpoutat obávanou revoluci. Za sporné považoval především Karlovy kroky, jako

10 Lobanov-Rostovsky, *Russia and Europe, 1825-1878*, s. 87.

11 Šilder, *Imperator Nikolaj Pěrvyj, jeho žizň i carstvoovanie*, s. 285.

12 Heytesbury–Aberdeen, 18. srpna 1830, TNA, Foreign Office 65/186.

13 Citováno z: Věra Milčína, *Rossia i Francija: Diplomaty, literatory, špiony*, Sankt-Peterburg: Giperion, 2006, s. 32.

14 Milčína, *Rossia i Francija: Diplomaty, literatory, špiony*, s. 18.

byla snaha zvýšit volební cenzus, omezení svobody slova a jiné, neboť se silně obával nástupu nové vojenské vlády, či dokonce vyhlášení republiky.¹⁵ Veškeré carovy naděje, že Polignaca a krále přesvědčí, aby se vzdali myšlenek na omezení liberálních institucí, ale vzaly zasvé po zprávách o krocích generála. Polignacův pokus rozpustit shromáždění na základě Ordonancí¹⁶, který Polignac i přes Mikulášova varování uskutečnil 25. července 1830, podle něj již přímo ohrožoval vnitřní klid Francie, a tím i stabilitu celého vídeňského uspořádání. Mikuláš podezíral Rakousko a jeho kancléře Metternicha, že právě ono iniciovalo změny ve francouzské vládě ve snaze oslabit svého hlavního mocenského konkurenta.¹⁷

Mikulášovo podezření bylo oprávněné jen částečně. Karel X. sice opravdu následoval rady, které rakouský kancléř dával konstitučním monarchům, aby se zbavili omezení, jež pro ně znamenala ústava, ale jeho postup byl přeci jen příliš radikální i pro rakouského kancléře. Ten doporučoval, aby namísto přímého rušení ústavy postupovali prostřednictvím postupného okrajování jejích jednotlivých ustanovení.¹⁸ Metternich tak, byť celkově schvaloval samotnou povahu Karlových kroků a vyjadřoval pro ně plné pochopení, neskrýval své rozpaky nad bezprostřední taktikou. Přes svého velvyslance Antoina Apponyiho se snažil dokonce intervenovat: „Jsem ve skutečnosti přesvědčen, že kníže de Polignac je příliš ponořen do věci restaurace, než aby předpovídal následky kurzu, který nastolil. Vláda, která má odhodlání a sílu jednat, je velmi silná, a jestliže své konání zakládá na svých zákonných právech, musí zvítězit. Váš poslední rozhovor s knížetem de Polignacem mne naplňuje velkými nadějemi.“¹⁹

Rusko a jeho velvyslanec Carlo Pozzo di Borgo nesdílelo kancléřův optimismus a naopak si nedělalo žádné iluze o možnosti této vlády udržet se v čele Francie po delší dobu. Na základě pečlivého sledování vnitropolitické situace ve Francii mělo velmi dobrý přehled o Polignacově krajní neoblíbenosti, kterou ke své škodě nevnímal francouzský

15 Sobstvennoručnaja zapiska Imperatora Nikolaja 1830 goda „Ma confession“, in *Nikolaj I. i jeho vremena*, Díl 1, Moskva, 2000, s. 113. Šilder, *Imperator Nikolaj Pěrvyj, jeho žizn' i carstvovanie*, s. 288.

16 Ordonance vstoupily po králově podpisu v platnost 26. července. Rušily některé části ústavy z roku 1814, jako byla svoboda slova, dále měnily volební právo ve prospěch vyšších tříd, snižovaly počet poslanců atd.

17 Heytesbury–Palmerston, 1. září 1830, TNA, Foreign Office 65/181, list 1. Paul de Bourgoing, *Souvenirs d'histoire dontemporaine: épisodes militaire et diplomatiques*, Paris: E. Dentu, 1864, s. 469.

18 Schroeder, *The Transformation of the European Politics 1763–1848*, s. 667.

19 Metternich–Apponyi, 14. dubna 1830, Clemens L. Metternich, *Memoirs of Prince de Metternich*, Londýn 1880, díl 5, s. 3.

král. Pozzo dokonce referoval o Polignacově kabinetu jako o „dočasné“ vládě chráněnce britského premiéra Wellingtona.²⁰ Ještě příkřeji se o Polignacovi o něco později vyjadřovala vlivná kněžna Dorothea Lieven, která jej přímo označila za idiota.²¹ Vrcholem byly pro ruského cara akce bezprostředně předcházející červencové revoluci, tedy zavedení cenzury veškerého tisku s rozsahem pod dvacet stran a rozpuštění parlamentu. Omezení parlamentu, svobody slova a další opatření považoval Mikuláš za rukavici hozenou liberalismu.²² Ačkoli byl boj proti liberalismu carově přesvědčení velmi blízký, způsob, jakým k němu došlo, jeho podporu nezískal. Karel X. porušil slib, na který přísahal, což byla pro Mikuláše neodpustitelná chyba.

Přesto podle carova názoru nebyla situace beznadějná. Záleželo ale na budoucích krocích. Mikuláš spatřoval jistou šanci v alžírském tažení francouzské vlády, které začalo 20. dubna 1830 vyhlášením války Alžírsku ze strany Francie. Pro ruskou vládu Polignacovo angažmá v Alžírsku představovalo alespoň šanci obrátit pozornost francouzské veřejnosti i vlády původně od vnitřní politiky směrem k zahraničním problémům, navíc v oblasti mimo ruské zájmy. Zároveň mohla být případným francouzským úspěchem v Alžírsku otřesena britská dominance ve Středozemním moři.²³

Další Polignacovy nápady v zahraniční politice ale vyvolávaly v Petrohradu spíše rozpaky až odpor. Mezi podobné ideje patřily územní přesuny v rámci Evropy, a tedy i výrazné zásahy do vídeňského uspořádání. Polignac narysoval dělení světa, ve kterém měla Rusku připadnout Konstantinopol, Francii Porýní, Prusku část Saska a Hannoversko a Rakousku Srbsko. Sasku měla být územní ztráta kompenzována na úkor Polska. Tento nápad, byť by ruským zájmům nepochybně velmi vyhovoval, a to hlavně tím, že by jej zbavil problematického Polska, nepovažoval Petrohrad ani za nutné detailně posuzovat. Výraznou roli také sehrál fakt, že dorazil až po podpisu Adrianopolského míru, čímž prakticky ztratil na

20 Milčína, *Rossia i Francía: Diplomaty, literatory, špiony*, s. 82. Podrobně se otázce předrevoluční Francie věnuje: Milčína V., *Nicolas Ier et la politique intérieure de la France à l'époque de la Restauration : deux épisodes*, Editions de l'EHESS, *Cahiers du monde russe* 43 (2-3), 2002, s. 366:

21 Dorothea Lieven - Alexandr Ch. Benkendorf, 1. (13.) srpna 1830, in: Lionel G. Robinson (ed.), *Letters of Dorothea, Princess Lieven, during her Residence in London, 1812-1834*, Londýn: Longmans, Green and co., 1902, s. 233.

22 Metternich - František I., 31. července 1830, Metternich, *Memoirs of Prince de Metternich*, s. 15.

23 Dopis Mikuláše Pavloviče Paulu de Bourgoing, citováno v: Šilder, *Imperator Nikolaj Pěrvyj, jeho život i carstvovanije*, s. 284. Paul de Bourgoing, *Souvenirs d'histoire dontemporaine: épisodes militaire et diplomatiques*, Paris: E. Dentu, 1864, s. 471.

aktuálnosti.²⁴ Proti návrhu by se totiž zcela jistě postavila Velké Británie, zatímco případná podpora dalších mocností byla čistě hypotetická. Ruský vicekancléř Karel R. Nesselrode ve vsí zdvořilosti podobnou ideu odmítl jako naprosto nerealistickou.²⁵

Ačkoli mocnosti neměly o schopnostech francouzské vlády generála Polignaca (a s ní i krále Karla X.) příliš valné mínění, vstup Ludvíka Filipa na francouzský trůn byl překvapením pro většinu evropských státníků. Smlouva z 20. listopadu 1815 jasně stanovovala povinnost koordinace možných opatření v případě povstání ve Francii mezi králem a evropskými mocnostmi. Rychlost vývoje událostí ovšem podobné konzultace prakticky znemožnila.²⁶ Během dvou dnů krvavých bojů byl svržen nepopulární, i když legitimní panovník Karel X. (rezignoval 2. srpna) a na jeho místo nastolen nejdříve jako regent, od 7. srpna 1830 pak jako král, Ludvík Filip, čímž ruský car ztratil nejen ideového soupeřníka, ale hlavně mocenského spojence proti Velké Británii.

V jednání s britským velvyslancem Heytesburym těsně před tím, než do Petrohradu dorazily zprávy o vypuknutí pařížského povstání, Mikuláš kromě jiného také vyjádřil obavu, že revoluce, která se může rozhořet ve Francii, zažehne podobné tendence i jinde.²⁷ Narušení ustanovení konstituce se ve Francii odrazilo nejen v domácí politice, ale i v mezinárodním postavení země. Porušením dohod Vídeňského kongresu z královny strany přestaly být ostatní mocnosti, a tedy i samotné Rusko, zodpovědné za udržení pořádku a stávajícího zřízení ve Francii. Podle dopisu dočasného velvyslance ve Velké Británii hraběte Adama Matuszewicze Christoforu Andrejeviči Lievenovi, v té době vykonávajícímu funkci ministra zahraničí, zastávalo Rusko názor, že velmoci „nejdou povinný jít do zbraně, aby Francii vnutily nový systém vlády s panem Polignacem v čele. Nejsou ani povinný se řídit principem, že pan Polignac je jediný na světě, kdo je schopen vládnout této zemi.“²⁸ Vídeňská ujednání z roku 1815 zavazovala spojence přijít Bourbonům na pomoc v případě nebezpečí, ovšem nejen podle carova názoru, ale i názoru celé ruské

24 Ernst von Stockmar, *Memoirs of Baron Stockmar*, by His Son E. von Stockmar, Londýn: Longmans, Green and Company, 1873, s. 140–142.

25 Lobanov-Rostovsky, *Russia and Europe, 1825–1878*, s. 89.

26 Webster, *The Foreign Policy of Palmerston, 1830–1841: Britain, the Liberal Movement, and the Eastern Question*, London: G. Bell, 1969, s. 93.

27 Heytesbury–Aberdeen, 21. července 1830, TNA, Foreign Office 65/186.

28 Matuszewicz A. F. – Lieven Ch. A., 23. července (4. srpna) 1830, *Vněšňaja politika Rossii XIX i načala XX věka: Dokumenty Ministerstva inostrannyx děl Rossijskoj Federacii*, s. 24. Pod dopis je Mikulášem I. dopsán dovětek, „vyřidte hraběti Matuszewiczovi, že výborně vysvětlil mé názory a naprosto tak vyplnil naděje, které jsem do něj vkládal“.

diplomacie, z nich král porušením Charty povinnost sňal. Navíc žádná z mocností nijak netoužila sdílet s francouzskou vládou zodpovědnost za Polignacovy činy tím, že by jeho krokům vyslovila veřejnou podporu. Všechna opatření se tak zúžila na nicneříkající deklarace spojené s vyčkáváním. O něco později Matuszewicz psal: „A jaký by byl cíl této intervence? Cožpak můžeme silou vrátit moc starší větve Bourbonů? Na to, abychom ji tam drželi, by byla potřeba okupační armáda na věčné časy. Místo nezávislé Francie bychom měli otrockou Francii. Cožpak můžeme rozdělit jednotný třicetimilionový národ?“ Matuszewicz radil co nejrychleji uznat nového francouzského krále, jestliže ho uzná i francouzský národ. V opačném případě by Rusko jednalo spíše v zájmu Rakouska a Velké Británie, které si přejí vidět Francii poníženu a rozdrobenou.²⁹

Otázkou pro Rusko tedy bylo, jak na nastalou situaci zareagovat. Velvyslanec ve Francii Pozzo di Borgo doporučoval ve svých depeších do Petrohradu ze dne 2. srpna 1830, tedy v době samého počátku událostí, zaujmout k probíhajícím událostem politiku „dočasné nečinnosti a ostražitě pozornosti“.³⁰ Pro případný společný postup všech velmocí vůči červencové revoluci ve Francii byl zásadní postoj Velké Británie. Matuszewicz neměl vůbec žádné pochyby o tom, že Velká Británie dříve či později nového francouzského krále uzná. Ve svých hlášeních do Petrohradu se vyslovoval za co nejtěsnější spolupráci právě s Británií, aby tím byla Francie, ne-li přímo izolována, tak alespoň aby byl její vliv výrazně omezen. Takové bylo i hodnocení dalších představitelů ruské zahraniční politiky v čele se samotným carem.³¹ Ruští představitelé si byli plně vědomi určité delikátnosti celé situace, které byla Velká Británie na rozdíl od východních mocností vystavena, a to hlavně z důvodu vratkého postavení Wellingtonovy vlády.

Matuszewicz byl příznivcem shody mezi Ruskem a Velkou Británií již od červencové revoluce. Z jeho pohledu v případě samostatného jednání Ruska hrozilo, že se Velká Británie nakonec od něj odvrátí a spojí s Francií. Matuszewicz přitom upozorňoval, že by tak byla nucena učinit pod tlakem veřejného mínění, které bylo nové francouzské vládě nakloněno.³² Ihned poté, co do Londýna dorazily zprávy o vypuknutí červencové revoluce v Paříži, tedy 28. července 1830, požádal o audienci

29 Citováno v: Fjodor F. Martens, *Recueil des traités et conventions conclus par la Russie avec les Puissances étrangères*, sv. 11, s. 435.

30 Matuszewicz A. F. – Lieven Ch. A., dne 23. července (4. srpna), 1830, *Vněšňaja politika Rossii XIX i načala XX věka: Dokumenty Ministerstva inostrannyh děl Rossijskoj Federacii*, s. 34.

31 Ibid., s. 10–23.

32 Martens, *Recueil des traités et conventions conclus par la Russie avec les Puissances étrangères*, sv. 11 s. 434.